

Widmo otwartości. Wprowadzenie do Manifestu Otwartej Humanistyki

Maciej Maryl, Magdalena Wnuk

TEKSTY DRUGIE 2025, NR 3, S. 308–313

DOI: 10.18318/td.2025.3.19 | ORCID: Maciej Maryl: 0000-0002-2639-041X
Magdalena Wnuk: 0000-0003-4129-6664

Widmo otwartości krąży po Europie – patrząc na zmiany, projekty i inicjatywy z zakresu otwartej nauki podejmowane dziś w Europie, chciałoby się sparafrazować ten bodaj najbardziej znany z manifestów. Choć na tym paralele z Manifestem Otwartej Humanistyki chyba się kończą, ponieważ „wszystkie potęgi starej Europy” nie tyle „połączyły się w świętej nagonce przeciw temu widmu”, jak u Marksa i Engelsa, ile aktywnie je dziś wspierają, ścierając się czasem z wielkimi korporacjami czerpiącymi niebotyczne zyski z zamkniętych modeli komunikacji naukowej lub reglamentacji otwartości. Widmo zatacza zatem coraz szersze kręgi, co daje pewną nadzieję na poprawę trudności systemowych, z jakimi boryka się dziś humanistyka, a także – choć często na nieco inne sposoby – inne dziedziny wiedzy.

Jak stwierdza wybitny teoretyk gatunku Przemysław Czapliński, każdy manifest „chce” być czytany,

W tekście wykorzystujemy wyniki badań prowadzonych w ramach projektu OPERAS-PL: *Innowacyjna komunikacja naukowa w humanistyce. Rozwój, ewaluacja, kompetencje, finansowanego z programu MEiN „Nauka dla Społeczeństwa”, nr umowy NdS/551343/2022/2022. W artykule wykorzystano fragmenty raportu: Magdalena Wnuk, Gabriela Manista, Maciej Maryl, Cezary Rosiński, Marta Świetlik i Tomasz Umerle. *Otwarta nauka jako element systemu ewaluacji humanistyki. Raport CHC IBL PAN, 14 września 2024. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.13763609>.**

Maciej Maryl – dr, adiunkt i kierownik Centrum Humanistyki Cyfrowej w Instytucie Badań Literackich PAN (CHC IBL PAN). W ramach prac OPERAS, DARIAH, ALLEA i SSH Open Cluster rozwija cyfrową infrastrukturę badawczą dla nauk humanistycznych. Kontakt: maciej.maryl@ibl.waw.pl.

Magdalena Wnuk – dr, kierowniczka Sekcji Otwartej Humanistyki CHC IBL PAN. Koordynuje prace OPERAS-PL i współpracuje z europejskimi infrastrukturami badawczymi OPERAS i DARIAH. Kontakt: madalena.wnuk@ibl.waw.pl.

bo tylko wtedy pełni swoją funkcję¹. Co więcej, według badacza od samego aktu lektury ważniejsze jest jej poświadczenie – „przeczytane istnieje o tyle, o ile istnieje zapis czytania”². Stąd też obecność manifestu wśród archiwaliów „Tekstów Drugich”, by dać mu jeszcze jedną szansę na „bycie czytany” oraz zaświadczyć o jego lekturze, pokwitowanej licznymi głosami poparcia. Tekst opublikowaliśmy online³ we wrześniu 2024 i do końca owego roku zebraliśmy przeszło 250 podpisów instytucjonalnych i indywidualnych. Wśród instytucji i organizacji, które poparły treść manifestu, znalazły się Centrum Badań nad Literaturą Elektroniczną UAM, Fundacja Centrum Cyfrowe, Instytut Badań Literackich PAN (a osobno również z tej samej jednostki Centrum Humanistyki Cyfrowej i Rada Naukowa), Instytut Filologii Uniwersytetu Pomorskiego w Słupsku, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN, Jagiellońskie Centrum Humanistyki Cyfrowej, Katedra Teorii i Antropologii Literatury KUL, Komitet Nauk o Literaturze PAN, Konferencja Polonistyk Uniwersyteckich, Ośrodek Badawczy Facta Ficta, Stowarzyszenie EBIB, Stowarzyszenie Wikimedia Polska oraz 244 osoby z różnych instytucji, takich jak uniwersytety (m.in. CC, SGGW, SWPS, UAM, UG, UJK, UŁ, UMCS, UMK, URz, UŚ, UW, UwB, UW,), instytuty PAN (poza wymienionymi IS, IJP, ISP) czy jednostki sektora kultury i organizacje pozarządowe.

W tym krótkim wprowadzeniu chcielibyśmy opisać manifest, kontekst jego powstania i dalsze kroki. Posłużymy się w tym celu ramą analityczną zaproponowaną przez Czaplińskiego, który wyróżnia cztery kluczowe funkcje manifestu. Konstytutywna jest dlań funkcja definicyjna, czyli nazwanie sytuacji, po niej zaś badacz wskazuje na funkcje deklaratywną (co „my” zamierzamy zrobić), retoryczną (jakie zadania spoczywają na „was”) i pragmatyczną (jak wypełnić te zobowiązania)⁴.

Zacznijmy od z d e f i n i o w a n i a s y t u a c j i. W manifestcie mówimy wprost, że „otwarta nauka to przyszłość humanistyki i podstawa jej wpływu społecznego”, choć ograniczają ją dziś bariery systemowe, takie jak uzależnienie oceny naukowej od komercyjnych wskaźników i platform, niedostrzeganie przez system ewaluacji różnorodnych form otwartej komunikacji,

1 P. Czapliński, *Manifest literacki jako tekst literaturoznawczy*, „Pamiętnik Literacki” 1992, z 1, s. 66.

2 Tamże.

3 <https://operas.pl/manifest-otwartej-humanistyki/> (5.05.2025).

4 P. Czapliński, *Manifest literacki jako tekst literaturoznawczy*, s. 73-75.

brak spójnej krajowej polityki zachęcającej do otwartości oraz strukturalne niedofinansowanie i marginalizacja dyscyplin humanistycznych.

Owa diagnoza to efekt trwającego dwa lata projektu „OPERAS-PL: Innowacyjna komunikacja naukowa w humanistyce. Rozwój, ewaluacja, kompetencje”, finansowanego z programu ministerialnego „Nauka dla Społeczeństwa”, który realizowała Sekcja Otwartej Nauki CHC IBL PAN pod kierownictwem dr Magdaleny Wnuk. Podstawę empiryczną prac nad manifestem stanowił przygotowany w ramach projektu raport *Modele wydawnicze dla otwartych monografii w humanistyce*⁵, w którym przeanalizowano stan publikowania w Polsce humanistycznych monografii naukowych w otwartym dostępie, identyfikując najpoważniejsze wyzwania i potencjalne kierunki rozwoju. Z ustaleń wynika, że o ile otwarty dostęp do czasopism naukowych, w tym humanistycznych, znacząco się rozwinął, o tyle monografie w dużej mierze nadal opierają się na tradycyjnym modelu drukowanym. Stosowane dziś modele otwartego dostępu dla monografii, takie jak deponowanie w repozytoriach (zielona droga) czy publikowanie za opłatą (złota droga), nie ułatwiają dostępu do wiedzy w wystarczającym stopniu. Główną barierą we wdrażaniu nowych rozwiązań, w tym modelu diamentowego (bezpłatny dla twórców i odbiorców), jest brak zarówno odpowiedniego finansowania na pokrycie kosztów technicznych i prawnych, jak i krajowych czy instytucjonalnych polityk otwartości poświęconych monografiom.

Funkcja deklaratywna manifestu (co „my” zobowiązujemy się zrobić) polega na dążeniu do utrzymania swoistości, różnorodności i istotności humanistyki dla odbiorców ze względu na jej doniosłą rolę społeczną. Istotne jest tu określenie owego „my” przyjmującego postawę opisaną w tekście. Po pierwsze, jest to oczywiście zespół realizujący wspomniany wcześniej projekt. Po drugie, uczestnicy warsztatów „Jakiej ewaluacji potrzebuje humanistyka w Polsce?”, które zorganizowaliśmy w ramach tego projektu 6 czerwca 2024 roku w IBL PAN. Pole do rozmów przygotowali w swych wystąpieniach między innymi ówczesny wiceminister nauki prof. Maciej Gdula i przewodnicząca stałej podkomisji Sejmu RP ds. nauki i szkolnictwa wyższego dr Dorothea Olko, wraz z dr Erzsébet Tóth-Czifrá z CoARA (Coalition for Advancing Research Assessment), prof. Emanuelem Kulczyckim z Uniwersytetu Adama Mickiewicza i Yannickiem Legrem, sekretarzem generalnym infrastruktury OPERAS. Następnie wspólnie z zebranymi przedstawicielami świata nauki

5 M. Wnuk i in., *Modele wydawnicze dla otwartych monografii w humanistyce. Raport*, Centrum Humanistyki Cyfrowej IBL PAN, 29 marca 2024, <https://doi.org/10.5281/zenodo.10838054>.

– badaczami, wydawcami, redaktorami, kierownikami jednostek – dyskutowaliśmy choćby o postulatach inicjatywy CoARA, kładącej nacisk na jakościowe i różnorodne kryteria oceny badań naukowych, i zastanawialiśmy się, w jaki sposób kryteria te można zastosować do oceny dokonań polskich humanistów i humanistek. Po trzecie, owym „my” jest także związane w grudniu 2024 r. konsorcjum OPERAS PL (CC, IBL PAN, OPI PIB, PCSS przy IChB PAN, PWr, UAM, UŁ, UŚ, UW), stawiające sobie za cel rozwój infrastruktury badawczej na potrzeby humanistyki, przyjmując manifest za drogowskaz dla swojego programu badawczego. Po czwarte wreszcie, „my” to pokazne grono sygnatariuszy, wspomniane na wstępie.

Funkcję retoryczną pełnią cztery główne postulaty skierowane do „was”, tj. do decydentów, personelu kierowniczego i wszystkich podmiotów, które mają wpływ na system nauki i jej ewaluacji: uwzględnienie praktyk otwartej nauki w systemie ewaluacji, różnorodność w ocenie dorobku naukowego, wspieranie modeli otwartego publikowania oraz rozwój krajowej infrastruktury otwartej nauki. Wszystkie są szczegółowo opisane w tekście manifestu.

Wreszcie funkcję pragmatyczną pełnią szczegółowo ułatwiające realizację tych postulatów, wypracowane w ramach wspomnianego projektu. Na przykład badaliśmy różne modele współpracy ułatwiające wprowadzenie postulatów w życie (konsorcja, wspólne projekty) oraz testowaliśmy konkretne rozwiązania, takie jak publikowanie polskich monografii humanistycznych Wydawnictwa IBL PAN na międzynarodowej platformie OpenEdition⁶ oraz rozwój narzędzia do tworzenia monografii cyfrowych typu *born digital* we współpracy z Nową Panoramą Literatury Polskiej i publikacja monografii cyfrowej *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego*⁷. Te działania dostarczyły praktycznej wiedzy na temat możliwości i wyzwań związanych z otwartym publikowaniem monografii humanistycznych w Polsce.

Podczas samych warsztatów poruszyliśmy trzy tematy istotne w perspektywie pragmatyki oceny humanistyki: uznanie dla nietradycyjnych form publikacji, wsparcie publikowania monografii w otwartym dostępie oraz potrzebę rozwoju infrastruktur sprzyjających zarówno tradycyjnemu, jak i nietradycyjnemu komunikowaniu naukowemu. W ramach dyskusji rozważaliśmy rozwiązania, które umożliwiłyby uwzględnienie nietradycyjnych

6 <https://books.openedition.org/iblpn/>.

7 *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego*, red. M. Maryl i in., IBL PAN, 2023, <https://doi.org/10.18318/978-83-67957-03-8>.

rezultatów badań w obecnym systemie ewaluacji. Wariant prosty zakłada, że innowacyjne formaty byłyby zgłaszane w trzecim kryterium oceny. Rozwiązanie trudniejsze natomiast zakładało dodanie do pierwszego kryterium (publikacyjnego) limitowanej liczby innowacyjnych osiągnięć, z przypisaniem im ryczału punktowego. Jego wdrożenie wymagałoby zdefiniowania typów wytworów oraz warunków, jakie powinny spełniać, aby uznać je za trwałe (np. zapewnienie numeru DOI, zdeponowanie w repozytorium, recenzja naukowa)⁸. Choć wydaje się mniej odpowiadać idei manifestu, podkreślającego potrzebę zmiany ilościowego podejścia na rzecz kryteriów jakościowych, sprawiłoby, że wytwory te stałyby się z czasem równoprawne względem tych tradycyjnych (co nie oznacza, że ich waga w systemie liczona byłaby tak samo), a w efekcie zmiana taka przyczyniłaby się do zmiany w postrzeganiu komunikacji naukowej jako takiej.

Manifest ma zagrzewać do działania i wskazywać drogę zmiany, która pozwoli lepiej dopasować ramy aktywności naukowej do potrzeb środowiska humanistycznego. Zachęcamy do włączenia się w te prace w ramach własnych dyscyplin i opracowywanie ram ewaluacyjnych dla swoistych typów publikacji. W innym tekście z tego numeru Maciej Maryl szerzej opisuje różne działania z tym związane na rynku europejskim, a także prototypy konkretnych rozwiązań ewaluacji nowoczesnych publikacji, którymi zajmowaliśmy się w ramach prac All European Academies (ALLEA) czy OPERAS Innovation Lab⁹. Mamy nadzieję, że widmo otwartości zadomowiło się w Europie na dobre z pożytkiem dla humanistyki i wszystkich jej odbiorców.

8 Szerzej opisujemy te propozycje w raporcie: M. Wnuk i in., *Otwarta nauka jako element systemu ewaluacji humanistyki. Raport*, Centrum Humanistyki Cyfrowej IBL PAN, 14 września 2024, <https://doi.org/10.5281/ZENODO.13763609>. W tekście wykorzystujemy jego fragmenty.

9 M. Maryl i in., *Recognising Digital Scholarly Outputs in the Humanities*, raport ALLEA, 2023, <https://doi.org/10.26356/OUTPUTS-DH>.

Abstract

Maciej Maryl, Magdalena Wnuk

INSTITUTE OF LITERARY RESEARCH OF THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES

The Specter of Openness: An Introduction to the "Open Humanities Manifesto"

The article discusses the "Manifest Otwartej Humanistyki" (Open Humanities Manifesto), which advocates for changes in the research evaluation system to better reflect the specific characteristics and needs of the humanities. Drawing on analyses and discussions within the academic community, the authors emphasize the need to promote open science, encourage a plethora of publication formats, and support open publishing models. The reform of the evaluation system is key to rewarding the quality and diversity of scientific achievements, not just their quantity.

Keywords

open science, open humanities, research evaluation, scholarly communication, research infrastructure